

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-29>

УДК 94:338.48-6:2(477)«19»

УЖГОРОДСЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ КАЛЬВАРІЯ ЯК ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ОБ'ЄКТ САКРАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

UZHGOROD NECROPOLIS CALVARY AS A HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL OBJECT OF SACRED STUDY

Габчак Наталія Францівна

кандидат географічних наук, доцент,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5549-7793>

Жулканич Борис Михайлович

старший викладач,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4008-1028>

Корчинська Жанна Михайлівна

старший викладач,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2298-340X>

Nabchak Natalia, Zhulkanych Borys, Korchynska Zhanna
Uzhhorod National University

У статті розглянуто унікальний історичний та сакральний об'єкт – Ужгородський некрополь Кальварія, який знайшов своє відображення у малочисельних публікаціях періодичної преси XIX – XX ст.. Кладовища – невід'ємна частина будь-якого суспільства. Поруч із поселеннями завжди розташовані – «міста мертвих» і у людей існує потреба відвідувати міста вічного спочинку. Нами проведено історичний опис найбільш туристично відвідуваних некрополів Європи та України. Доведено, що їх популярність пояснюється наявністю історичних некрополів з могилами відомих постатей (діячів, науки, культури, політики) та високохудожніми пам'ятниками меморіального та архітектурного напрямку. Також, розглянуто питання необхідності збереження надгробків ужгородського некрополя Кальварія як об'єктів культурної спадщини, які необхідно охороняти від руйнувань як природою так і вандалами. Серед пропозицій – потреба в реалізації досвіду застосування принципів організації музеїв-кладовищ просто неба (скансенс). Мета статті – привернути увагу широкої громадськості, чиновників та науковців щодо збереження та подальшої долі ужгородського некрополя Кальварія, як одного з унікальних сакральних та історико-архітектурних пам'яток Закарпаття та України, який на даний час є об'єктом підвищеної туристичної зацікавленості. Вивчено проблематику укладання екскурсійного маршруту «Кальварія Ужгород – відкрита книга пам'яті» з метою популяризації некрополя як туристичного об'єкта в контексті історичного нарису формування історії міста Ужгорода. Дослідження ґрунтуються на сучасних та архівних матеріалах відповідної тематики. Основні результати досліджень полягають у створенні маршруту, котрий охоплює поховання видатних людей краю, що найбільше долучились до його популяризації, серед них: всесвітньо відомі художники Бокшай Йосип, Глюк Гавріло, Ерделі Адальберт, Кашшай Антон, Коща Андрій, Манайло Федір; літератори – Потушняк Фідір, Скунець Петро, Томчаний Михайло, Чендей Іван; композитори та діячі мистецтв – Балог Кіара, Задор Дезидерій, Мартон Іштван, Попенко Микола, Шерегій Євген; науковці – Балагурі Едуард, Комендар Василь, Лендєл Володимир, Сливка Володимир, Шпенік Отто, Фединець Олександр та інші.

Ключові слова: сакральна географія, некрополь Кальварія, історико-архітектурні пам'ятки, туристичні об'єкти та маршрути.

The article considers a unique historical and sacred object - the Uzhhorod Necropolis Calvary, which was reflected in the small number of periodical publications of the 19th - 20th centuries. Cemeteries are an integral part of any society. There are always "cities of the dead" near settlements, and people have a need to visit cities of eternal rest. We have provided a historical description of the most tourist-visited necropolises in Europe and Ukraine. It has been proven that their popularity is explained by the presence of historical necropolises with the graves of famous figures (science, culture, politics) and highly artistic memorial and architectural monuments. Also, the issue of the need to preserve the tombstones of the Uzhhorod Necropolis Calvary as objects of cultural heritage, which must be protected from destruction by both nature and vandals, was considered. Among the suggestions is the need to implement the experience of applying the principles of organizing museums-cemeteries in the open air (skansen). The purpose of the article is to draw the attention of the general public, officials and scientists to the preservation and further fate of the Uzhhorod Necropolis Calvary, as one of the unique sacred and historical-architectural monuments of Transcarpathia and Ukraine, which is currently an object of increased tourist interest. The issues of arranging the excursion route "Calvary of Uzhhorod - an open book of memory" were studied in order to popularize the necropolis as a tourist object in the context of the historical sketch of the formation of Uzhhorod history. The research is based on modern and archival materials of the relevant subject. The main results of the research are the creation of a route that covers the burials of prominent people of the region, who most contributed to its popularization, among them: world-famous artists Yosyp Bokshai, Gavriilo Gluk, Adalbert Erdeli, Anton Kashshai, Andriy Kotska, Fedir Manailo; writers - Fedir Potushniak, Petro Skunts, Mykhailo Tomchani, Ivan Chendey; composers and artists - Klara Balog, Desideriy Zador, Ishtvan Marton, Mykola Popenko, Yevhen Sherehiy; scientists - Eduard Balaguri, Vasyl Komendar, Volodymyr Lendyel, Volodymyr Slyvka, Otto Shpenik, Oleksandr Fedynets and others.

Key words: sacred geography, necropolis Calvary, historical and architectural monuments, tourist objects and routes.

Постановка проблеми. Кладовища як місця поховань померлих мешканців того чи іншого населеного пункту є частиною предметного дослідження сакральної географії – поняття, яке відносно недавно сформувалося на межі географічної науки та культурології. Як галузь геокультурології, своїм предметом дослідження вона має не географічний простір з його традиційними фізичними компонентами земної поверхні, а саме знаково-символічні аспекти географії. Саме в ролі знаків виступають географічні об'єкти або елементи культурного ландшафту, які історично виникли на цих територіях як закономірний еволюційний цивілізаційний процес заселення та розвитку поселень, так і як процес дотримання звичаїв, традицій та духовного життя населення [6; 9].

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю фундаментальних історико-пам'яткознавчих досліджень надгробків ХІХ–ХХ ст. ужгородського некрополя Кальварія як об'єктів культурної спадщини, які необхідно зберегти та зупинити їх руйнування адже на даний час вони не підпадають під державну охорону через відсутність статусу пам'яток культури. Саме аналіз досліджуваних надгробків, більшість з яких має незадовільний стан, сприятиме вирішенню питань їхнього збереження, охорони та музеєфікації. Існуюча практика охорони культурної спадщини доводить, що багато питань музеєфікації надгробків залишається не вирішеними. Нестача наукових розробок і потреба в реалізації досвіду застосування принципів організації сучасних

музеїв просто неба стосовно до кладовищ в Україні актуалізує дані дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідники, перш за все – географи, з початку 90-х років ХХ ст., приділяли підвищену увагу сакральній географії, висвітлювали співвідношення понять «релігійний туризм», «паломництво» та «сакральна географія». В 1993 році Олег Шаблій вжив термін «сакральна географія», а в подальшому продовжили цю тематику Любов Шевчук, Ольга Любіцева, Константин Мезенцев, Іван Ровенчак, Сергій Павлов та інші.

Постановка завдання (мета). Мета статті – привернути увагу широкої громадськості, чиновників та науковців щодо збереження та подальшої долі ужгородського некрополя Кальварія, як одного з унікальних сакральних та історико-архітектурних пам'яток Закарпаття та України, який є об'єктом підвищеної туристичної зацікавленості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кладовища є частиною культурного, історичного, сакрального, а в багатьох випадках і архітектурного комплексу міста. Це своєрідна енциклопедія, яка зберігає відомості про історію, звичаї та традиції місцевого населення. Один з найвідоміших і найбільш популярних для інформування журналів світу «Weismann Travel Reports» стверджує, що кладовища є найбільш відвідуваними туристичними об'єктами в багатьох містах світу. Відповідно, вже можна говорити про популяризацію некропольного туристичного напрямку, який є привабливим для туристів в Римі (протес-

тантське кладовище), Відні (Zentralfriedhof), Празі (єврейське кладовище). До прикладу, популярними серед туристів для відвідування залишаються кладовища Valley of the Kings, за містом Луксор (Єгипет); Американське в Кольвиль-сюр-Мер, Пер-Лашез та Монпарнас (Франція); Хайгейт в Лондоні (Англія); Південне кладовище в Лейпцигу (Німеччина) та інші [1]. Популярність таких турів в країнах Європи можна пояснити наявністю історичних некрополів з могилами відомих постатей (діячів науки, культури, політики) та високохудожніми пам'ятниками меморіального та архітектурного напрямку. Це і сімейні склепи, дороги Хресної ходи, витвори ливарного хрестів різних стилів та віросповідання, надгробних пам'ятників, ажурних огорож могил та кладовищ, церков та церквниць біля і на кладовищах.

Найбільш туристично відвідувані три кладовища в Україні це – Личаківське (м. Львів), Байкове (м. Київ) та Чернівецьке (м. Чернівці), які мають статус меморіальних комплексів державного значення. Так, Личаківське кладовище у м. Львові входить практично в усі оглядові міські екскурсії. Воно має у своєму складі не тільки могили і надгробні камені, а справжній музей скульптур. Більше як 500 скульптур, 2 000 склепів, каплиць, що являють художню цінність, створили відомі скульптори, а саме Гартман Вітвер, Антоній Шимзер, Пауль Евтельє, Паріс Філіппі, Леонард Марконі та інші. Тут поховані багато відомих діячів науки та культури України: Іван Франко, Соломія Крушельницька, Володимир Івасюк та інші [5].

Під час екскурсії по Байковому кладовищі у Києві відвідувачі можуть дізнатися біографії найбільш яскравих особистостей з історії України, побачити таємничо-романтичні склепи і вишукані пам'ятники, деякі з яких справжні шедеври архітектури і скульптури. Екскурсія включає відвідування старої і нової частин Байкового кладовища, Вознесенської церкви, місця знаменитої Стіни Пам'яті (історія її створення та знищення). Зараз Байкове кладовище являється найбільш відомим місцем спочинку померлих діячів нової історії України [2].

На третій позиції Чернівецьке кладовище на якому 20 га землі займає християнський цвинтар, а решта це найбільше збережене єврейське кладовище Європи на якому поховано майже 50 тисяч представників єврейської громади міста. Серед них громадські, політичні діячі, літератори, інтелігенція, ті, хто

зробив значний внесок у політичне, економічне та культурне життя міста, Буковини та України. На християнському кладовищі збереглися понад 2 тисячі родинних гробниць архітектурної надгробної будови так і підземні склепи накриті великим плитами. Найбільша гробниця вміщувала 24 труни. На кладовищі поховані Юрій Федькович, Ольга Кобилянська, Назарій Яремчук та багато інших відомих особистостей Буковини та України [8].

Не менш цікавим є і ужгородське кладовище Кальварія і як туристична локація, і як унікальний історико-архітектурний об'єкт сакральної спадщини. Серед багатьох некрополів-кладовищ Ужгородська Кальварія займає особливе місце. Свою назву отримала від своєрідних сакральних комплексів-«макетів» Хресної дороги, «наглядного унаочнення» Євангелія для простих людей, які склалися з каплиць-сюжетів, Стацій Хресної Дороги Ісуса Христа, символічного завершення його земного життя і у кожній з яких паломник або процесія зупинялися на проповідь та молитву. Вони зародилися в Іспанії в XVI ст. [4, с.75].

Масове заснування Кальварій в Європі почалося з XVI ст., зокрема Польщі, Італії, Угорщині та інших католицьких державах. Самі маленькі кальварії обмежувалися церковним двориком, а великі тягнулися на багато кілометрів. Створювалися в місцях з природним гористим ландшафтом. Зразком для них була Хресна Дорога Ісуса Христа, яка вела з Єрусалима до місця його розп'яття – гори Голгофи. «Кальварія» з арамейської перекладається як «Голгофа», а з латини – «чаша трупа» [4, с. 76].

З пострадянських країн великі кальварії були і є тільки в країнах Прибалтики (Литві – Віленська), Білорусь (Мядельська) та в Україні (Ужгородська). Віленська або вільнюська кальварія втратила свою автентичність, яка до речі мала протяжність 7 кілометрів і складалася з 35 каплиць, бо в 1963 році більшість каплиць були зірвані і тільки в 2002 році відновлені та реставровані. Від минулої величч Мядельської (Білорусь) кальварії залишилися руїни однієї з 14 каплиць, які з 1772 року побудували монахи Ордену босих кармелітів. Є ще Кальварія в столиці Білорусь Мінську, яка була повністю закрита в 1967 році і після багатьох років актів вандалізму над могилами була проголошена пам'яткою історії і культури першої категорії [4, с. 77].

В Австро-Угорщині, в Унгарі-Ужгороді кальварія появилася на початку XIX ст. У 1783 році за часів австро – угорського імпе-

ратора Йосифа II, а Закарпаття входило тоді до Австро-Угорської імперії, було прийнято низку законів та церковних реформ. Однією з імператорських вказівок заборонялося ховати людей на прицерковних територіях. Цей закон не відразу набув чинності, але землю треба було знайти під нові кладовища. Самим місцем влаштування Кальварії римо-католицька плебанія Унгвара, яка належала у XVII ст. до Самарського єпископства, обрала Дайбовецьку гору з виноградниками і звалася Виноградною горою. Ця гора вже позначена на карті 1800 року [4, с. 77]. До кладовища Кальварія вела вулиця Кальварійна відома з 1830 року. Через усе кладовище пролягала дорога, яка і нині веде серпантинами на верх до церквці Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього 1826 року. Саме церквця завершувала комплекс 14 каплиць Страсної Дороги Ісуса Хреста, а по дорозі ужгородці йшли на кладовище до похованих родичів та відправляли молебні. За роки радянської влади 3 каплички, які в різні роки XIX та початку XX століття були зведені на благодійні кошти городян та меценатів були зруйновані, а дорога що веде до кладовища з Кальварійної перейменована в Тиху. Каплички Страсної Дороги Ісуса Хреста поряд з сімейним склепом родини Теленді з точки зору історичної та архітектурної спадщини являють собою найбільшу цінність некрополя Кальварія. Стації Хресної Дороги є унікальною пам'яткою релі-

гії та історії Ужгорода та загалом України, як єдиної на теперішній час частково збереженої архітектурної та релігійної спадщини XIX ст. Всі капалиці потребують оновлення та включення їх до культурної спадщини України.

На самій вершині Кальварії біля Каплиці Розп'яття знаходиться невелике огорожене поховання сестер ордену Св. Вінцента. У 1668 році орден був затверджений Папою Римським і став дороговказом для сучасних товариств милосердя. Перші сестри-вінцентки, що оселилися в тодішньому Ужгороді були походженням з Сату-Марського монастиря. Вони заснували в Ужгороді перший осередок виховання дівчаток. У 1879 р. на особисті кошти ужгородським плебаном була заснована початкова школа «Марії Будинок» (Máriaház) по вулиці Боздошській, де саме монашки ордену св. Вінцента займалися вихованням дівчат. Згодом в Ужгороді на вулиці Ракоці (нині вул. Волошина) на пожертви була збудована друга така школа – будинок Св. Гізели (нині музичне училище), де вихованням займалися сестри вінціантки. Але основною функцією їх був догляд за хворими ужгородської лікарні [4, с. 97] (рис. 1).

На шляху Хресної Дороги є ще одна меморіальна споруда. Це дань пам'яті жертвам репресованих національних меншин за часів тоталітарного радянського режиму, а саме заарештованих та закатованих в сталінських таборах ГУЛАГу закарпатських угорців (рис. 2).

Рис. 1. Карта Ужгорода 1906 року з позначенням Кальварії [3]

Рис. 2. Пам'яті жертвам репресованих угорців 1945–1953 рр. [авт. фото]

Що ж до кладовища на Кальварії, то тут почали ховати християнських вірників десь у кінці XVIII ст. Історичні документи засвідчують, що у 1796 році на Кальварії був похований молодий угорський поет Габор Дойко, вчитель Ужгородської королівської класичної гімназії. Він був шанований гімназистами як педагог і поет, в честь його імені діяв літературний гурток. У 1909 році у сквері гімназії був встановлений бюст поета з карарського мрамора роботи скульптора Еде Самовольського (1878–1914 рр.), уродженця Великого Березного.

Сучасні дослідження Кальварії здійснює Борис Жулканич, науковець ДВНЗ «УжНУ», який в 2022 році видав науково-популярну монографію «Ужгородський некрополь Кальварія. Відкрита книга пом'яті». На основі досліджених матеріалів кладовище умовно поділено на сектори. Їх на Кальварії є 12. З правого боку вулиці Тиха розміщені сектори від першого, який знаходиться від останнього будинку вул. Тиха, а далі сектори 2, 3, 11 з лівого боку до каплиці 1826 року. Від каплиці Яна Непомуцького з лівого боку вулиці Тиха починається один з старовинних секторів Кальварії – восьмий (8), а далі йде продовження кладовища. Це сектори 4, 5, 6, 7, 9, 10 від вулиці Героїв до церкви Воздвиження Хреста Господнього, зліва від якої через дорогу вулиці Кам'яна – сектор 11 з бетонним

Хрестом Господнім. Сектор 12 йде від тильної частини Пагорба Слави і до кінця кладовища. Тут планували ховати ужгородців ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років. Та місце вічного спочинку тут знайшли багато цивільних ужгородців.

Під час дослідження кладовища, зібраного польового матеріалу було взято на облік 231 могилу, з яких сімейних поховань – 109, індивідуальних – 122. Це поховання XIX – середини XX ст. У секторі – 1: сімейних могил – 40, індивідуальних – 11. У секторі – 2: сімейних могил – 14, індивідуальних – 6. У секторі – 3 сімейних – 12, індивідуальних – 8. У секторі 4 сімейних – 11, індивідуальних – 9. У секторі 5 сімейних – 21, індивідуальних – 17. У секторі 6 сімейних – 11, індивідуальних – 8. У секторі 7 сімейних 9, індивідуальних – 3. У секторі – 8, сімейних – 7, індивідуальних – 3, у секторі – 9: сімейних 10, індивідуальних 16, у секторі – 10 сімейних 4, індивідуальних – 39. Сектори 11 і 12 повністю не досліджені. Всього 231 поховань, 109 сімейних і 122 індивідуальних (рис. 3).

Особливий інтерес на кладовищі становлять крипти – сімейні поховання в підземних бетонних камерах, які закриті кришками, із стелами, вищими за розмірами звичайних надгробків (до 3,0–4,5 метрів).

Ужгородський некрополь Кальварія – унікальна історична пам'ятка, яка дає чимало

Рис. 3. Карта-схема Кальварії (2023 рік) [7]

відомостей для вивчення і дослідження різних питань історії міста. Надгробки, встановлені на могилах, культура поховань і увічнення пам'яті померлих ужгородців – один з розділів історії кладовища.

По рештках того, що залишилося від цвинтаря початку XIX – середини XX ст., як єдиного цілісного комплексу, можливо простежити еволюцію надмогильного пам'ятника: по прізвищах, викарбуваних на них, можливо встановити особу покійника, його біографічні дані – народження і дату смерті, його соціальну і конфесійну приналежність та інше. Можливо встановити майстрів, які виготовляли їх, історію каменярської справи та індустрію виготовлення надгробків в Ужгороді [4, с. 102].

По зібраному матеріалі досліджень 1990-их і 2000–2004, 2019–2023 років надмогильні пам'ятники Кальварії можна класифікувати за двома ознаками: 1) матеріал, з якого виготовлені (залізо, камінь); 2) архітектурна форма (стела, обеліск).

До надгробників, виготовлених із заліза, відносяться ажурні литі хрести, які різняться висотою, малюнком ажурі. Встановлювалися вони на невеликих (до 0,5 м) бетонних постаментах. Надмогильний насип залишався земляним, без оформлення. Хрести були завжди з Розп'яттям, під яким були таблички овальної форми з указаним прізвищем, ім'ям, датою життя, інколи поминальний короткий напис. Це унікальні надгробні пам'ятки які ще збереглися і до певного часу зберігаються на сучас-

ному кладовищі Кальварія і які були виготовлені на невеликих залізообробних заводах Закарпаття у селах Тур'я Ремета Перечинського (зараз Ужгородського), Фрідешево Мукачівського та Кобилецька Поляна Рахівського району.

Збереглися на Кальварії і чавунні ажурні хрести та залізні піраміди з епітафіями або вже без них [4, с. 102].

На кладовищі Кальварії багато могил відокремлені кованими огорожами із залізними замками та кованим написом «Kozár Lajos». На багатьох надгробках викарбувані назви міст, де були виготовлені: Будапешт, Ніредьгаза та ін. Видно, що заможні родини замовляли і привозили виготовлені надгробки з інших великих міст. Але згодом (з другої половини XIX ст.) каменярська справа та індустрія виготовлення надгробків починає розвиватися і в самому Ужгороді.

Кальварія – місце упокоїння багатьох ужгородців протягом багатьох років. Тут сплять вічним сном ті, що жили в Ужгороді, творили історію цього невеликого містечка в центральній Європі. Всіх хто знайшов кінець свого земного буття тут, на цьому старовинному кладовищі не перелічити. Багато хто з похованих відомий вузькому колу краєзнавців, науковців. Серед найбільш відомих поховань XIX – початку XX ст. могили губернатора Підкарпатської Русі Антоніна Бескіда, відомого діяча Станіслава Дністрянського, Олександра Грабаря, лікарів родини Петрецьких, Бращайків, Милославського Петра – фольклориста

і музикознавця, засновника професійного хорового мистецтва Підкарпатської Русі.

За роки радянської влади та роки незалежної України (60-і роки ХХ ст. – по теперішній час) на цьому некрополі Ужгорода знайшли останнє пристанище відомі постаті в житті міста Ужгорода та Закарпатського краю. Більшість з них не були уродженцями древнього міста над Ужем, але жили тут і творили на його благо. Вони були людьми різних професій, але зробили певний внесок в його історію, залишивши і свою лепту для майбутніх поколінь. Це були колишні державні діячі, урядовці, літератори, митці, музикознавці, науковці, лікарі, працівники освіти та інших професій. Всесвітньо відомі художники Бокшай Йосип Глюк Гавріло, Ерделі Адальберт, Кашшай Антон, Козца Андрій, Манайло Федір та інші. Літератори: Потушняк Фєдїр, Скунець Петро, Томчаній Михайло, Чендєй Іван та багато інших. Композитори та діячі мистецтв: Балог Клар, Задор Дезидерій, Мартон Іштван, Попенко Микола, Шерегій Євген та інші. Науковці: Балагурі Едуард, Комендар Василь, Лендєл Володимир, Сливка Володимир, Шпеник Отто, Фединець Олександр та інші.

Висновки. Кальварія своєрідна історія Ужгорода – книга пам'яті, бо розкриває не

одну сторінку історії видатних людей, які тут жили і творили для майбутнього. Проблемою залишається фінансування, адже діюче міське комунальне підприємство по догляду за територією некрополю та організації ритуальних послуг не отримує належних коштів для підтримки цього унікального в Україні кладовища з такими поки що частково збереженими каплицями Хресної Дороги, сімейними могилами-склепами, витворами мистецтва виготовлених надмогильних хрестів та пірамід і найцінніше – такою кількістю похованих відомих громадських, політичних, церковних, наукових особистостей та діячів мистецтва і культури.

До даного туристичного об'єкту спостерігаємо підвищений інтерес містян та гостей міста. Про це свідчать екскурсії невеликими групами 12–15 осіб протягом 2–3 годин. Проблемою залишається обрання оптимального маршруту екскурсії з відповідним інформаційним насиченням та врахування побажань екскурсантів. Доречно на це звернути увагу туристичним агентствам, відповідним державним структурам туристичної діяльності, залучити видавництва по випуску тематичних буклетів адресного туристичного об'єкту Кальварія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 15-ть найбільш відвідуваних кладовищ світу. URL: <https://funeralportal.ru/library/1542/4525.html> (дата звернення: 26.08.2023).
2. Байкове кладовище. Велика Українська Енциклопедія. URL: <http://surl.li/lzwnq> (дата звернення: 24.08.2023).
3. Державний архів Закарпатської області у місті Берегове. URL: <http://surl.li/lzzgi> (дата звернення: 29.08.2023).
4. Жулканич Б. М., Філіп Л. І., Сахарова Л. Й. Ужгородський некрополь Кальварія. Відкрита книга пам'яті. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2022. 192 с.
5. Личаківський цвинтар. URL: <http://surl.li/dfzwu> (дата звернення: 29.08.2023).
6. Ровенчак І. І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 240 с.
7. Управління містобудування та архітектури Ужгородської міської ради. URL: <http://surl.li/lzzka> (дата звернення: 29.08.2023)
8. Чернівецьке кладовище. URL: <http://surl.li/lzwuf> (дата звернення: 25.08.2023).
9. Шаблій О. І. Географія релігії. *Соціально-економічна географія України* / за ред. О. Шаблія. Львів : Світ, 1994. С. 457–474.

REFERENCES:

1. 15-t naibilsh vidviduvanykh kladovyshch svitu [15 most visited cemeteries in the world]. URL: <https://funeralportal.ru/library/1542/4525.html> (accessed August 26, 2023).
2. Baikove kladovyshche. Velyka Ukrainka Entsyklopediia [Baikove Cemetery. Great Ukrainian Encyclopedia]. Available at: <http://surl.li/lzwnq> (accessed August 24, 2023).
3. Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti u misti Berehove [The State Archive of the Transcarpathian Region in the city of Berehove]. Available at: <http://surl.li/lzzgi> (accessed August 29, 2023).

4. Zhulkanych B. M., Filip L. I., Sakharova L. I. (2022) *Uzhhorodskiyi nekropol Kalvariia. Vidkryta knyha pamiati* [Uzhgorod Necropolis Calvary. Open book of memory]. Uzhhorod: TOV «RIK-U», 192 p. (in Ukrainian)
5. Lychakivskiyi tsvyntar [Lychakiv cemetery]. Available at: <http://surl.li/dfzww> (accessed August 26, 2023).
6. Rovenchak I. I. (2008) *Heohrafiia kultury: problemy teorii, metodolohii ta metodyky doslidzhennia* [Geography of culture: problems of theory, methodology and research methods]. Lviv: LNU im. I. Franka, 240 p. (in Ukrainian)
7. *Upravlinnia mistobuduvannia ta arkhitektury Uzhhorodskoi miskoi rady* [Department of Urban Planning and Architecture of the Uzhhorod City Council]. Available at: <http://surl.li/lzzka> (accessed August 29, 2023).
8. *Chernivetske kladovyshche* [Chernivtsi cemetery]. Available at: <http://surl.li/lzwuf> (accessed August 25, 2023).
9. Shabl'ii O. I. (1994) *Heohrafiia relihii* [Geography of religion]. *Sotsialno-ekonomichna heohrafiia Ukrainy* [Socio-economic geography of Ukraine]. In O. Shabl'ia (Eds.). Lviv: Svit, pp. 457–474. (in Ukrainian)